

SZABÓ G. ZOLTÁN

KÖLCSEY VERSEINEK EDDIG ISMERETLEN KÉZIRATAI
AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRBAN*

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára újabb Kölcsey verskéziratokkal gyarapodott (Analekta 11.843), köztük két, eddig ismeretlen német nyelvű fordítással Szemere Pál szonettjeiből, és egy szintén ismeretlen (áthúzott) epigrammával, a Vécsey Miklós báró beiktatására írtak között. Ez a mintegy harminc verset, illetve versrészletet tartalmazó gyűjtemény kiegészíti azt a korábbi (Q. H. 2832), nagyobb kéziratgyűjtést, mely még 1947-ben vásárlás útján került a könyvtárba egy nem azonosítható Szenes Magda nevű személytől. Az újabbakat a Kölcsey-örökös Miskolczy-családtól vásárolták, nagyon valószínű tehát, hogy az első, nagyobb gyűjtemény is közvetve tőlük került 1947-ben a kézirattárba. Hogy ez a két, ma külön nyilvántartott kéziratgyűjtés valamikor összetartozó lehetett, azt legjobban az bizonyítja, hogy több költemény kéziratának hiányzó részei az újabb állományban megtalálhatók. (Például az *Ideál* című költeménynek csak első kilenc versszaka van a Q. H. 2832. sz. állományban, a tizedik szakasz – ugyanazon tintával, írásformával, azonos jellegű papíron – az újabban bekerült versek között található. Ugyanígy *A költő* című vers [*Tiszták, miként...*] kéziratának eddig hiányzó utolsó tizenkét sora vagy a *Minden óráim...* kéziratának második fele [21–48. sor] került elő ebben az újabb gyűjteményben.) Több eddig elveszettnek hitt verskézirat is van az új anyagban, melyek írásváltozata, tintája, papírja stb. azonos a Q. H. 2832 sz. állomány több darabjával. Ezek a következők: *Meghalva fogsz (Sappho)*, *Élet* (az utolsó versszak két változatával), *A szenvedő, Laurához, Rény, A földhez, Remete, Ki búban ül, Mi fénylik ott, Remény, emlékezet, Gróf Károlyi Györgynek, Epigrammák ifjabb báró Vécsey Miklós úrnak, Vad homály kél, Intés, Éji temetés, Paulina emlékkönyvébe*. Külön csoportba sorolhatók azok a költemények, melyek kéziratát (vagy kézirateit) ugyan ismerjük, de az újabbak némelyike későbbi tisztázat vagy korábbi változat, ezért figyelemreméltók: *Phantasia, A költő (Két Istenasszony...), Büszke székedben (Sappho), Boldog ember (Sappho), Jegyváltó, Ábránd, Szemere Pálhoz, Jennyhez I. II., Zápor, Könnycsepp*. Fentieken kívül az új kéziratgyűjtés fordításokat is tartalmaz. Tudjuk, hogy Kölcsey fordított németre, legalábbis a Kazinczynak írt, 1817. június 17-én kelt levelében említi, hogy az *Ábrándot*, a *Schwärmert* maga fordította, s Szemere Páltól került a fordítás Erdélybe, de név nélkül, s erről szerzett tudomást Döbrentei. A német szöveg azonban nem jelent meg, s a kézirat is lappang. Most viszont előkerült Szemere Pál két szonettjének a *Boldog párnak* és a *Himfynek* német fordítása *Das glückliche Paar* és *Himfi* [!] címmel. Mindkettő autográf kézirat.

Új és ismeretlen Kölcsey-vers az *Epigrammák ifjabb báró Vécsey Miklós úrnak, Szatmár vármegye főispáni adminisztrátorának beiktatása estvójén* című ciklus V. darabjának (áthúzott) első változata:

*Ez a közlemény Kölcsey Ferenc minden munkáinak az OTKA támogatásával készülő kritikai kiadása folyamán végzett kutatás terméke.

„Bölcs az Öreg, tüzes a' Fiatal; de te büszke erőben
Férjfi megálls, érett gond nemesíti tüzed.”

Megjegyzendő, hogy a bevezető, latin nyelvű köszöntőnek is készült egy korai, első változata, melynek pontos szövege majd a kritikai kiadásban lesz olvasható.

Az újonnan fellelt kéziratok egy része tisztázat, nem található bennük eltérés az eddig ismert szövegtől. Más részük olyan változatot tartalmaz, melyet csak Pap Endre közlésében ismerünk, s most alkalmunk van a szövegHITELESSÉG ellenőrzésére. Egyúttal az is valószínűsíthető, hogy ezek a kéziratok azonosak azokkal, melyek alapján Kölcsey Ferenc minden munkáinak első kötetét Pap Endre sajtó alá rendezte. A Fried István által közzétett, Szalay Lászlóhoz írt, 1839. július 7-i levelében¹ ugyanis Pap Endre tételesen tárgyalva a töredékben maradt verseket, az áthúzott, majd új változattal pótolta versszakokat (melyeket szintén töredéknek tekintett) a VI. szám alatt ír az *Élet* című vers utolsó sorainak két változatáról: „A' *Te sírhalomnak bús homálya* kezdetű dalnak végső sorait, keresztülhúzva találtam, 's az említett dalban helyébe más strophát igtatva. Ezen töredékek sorába felvehetőnek hiszem.” A legutóbbi kiadásokig ezt a négy sornyi szövegváltozatot Pap Endre nyomán külön töredékként közölték, holott csak egy korábbi versváltozat vége. Ezt most az eredeti kézirattal is bizonyíthatjuk. A VII. szám alatt *A földhez* című költeményről a következőket olvashatjuk: „Ki nem húzva találtam a' versek' nagyobb csomójában. A papiros szélére, mellyen leltem, ez van írva: nem készült el.” A kéziratot ott az autográf rájegyzés: „nem kész elmarad” (valószínűleg az 1832-es *Versék* kötet anyagának összeállításakor került ez a megjegyzés a kézíratra). Ugyanígy több, e levélben említett vers (XIII. *Vad homály kél*, XVIII. *Mi fénylik ott* stb.) kézírata minden valószínűség szerint azonos az újonnan előkerültekkel.

Sokkal érdekesebbek, a Kölcsey-kutatás számára mindenképpen figyelemreméltóbbak azonban azok a kéziratok, melyek korábbi változatokat vagy félig kész, végleges formát nem kapott verseket tartalmaznak. Eddig a bűnügyi kutatásban bevált módszerrel sikerült az *Ivó* című költemény korai változatát az áthúzásoktól megtisztítva olvashatóvá tenni,² s hasonló módon a *Szép Lenka* első változatát is (kézirat), s a szakirodalomban ismert a *Minden órámban...*, a *Veszteség*, a *Felelet Kazinczy első szonettjére*, az *Ajánlás* és az *Ohajtás* korábbi változatát. Ezek mind tisztázatok. Egy költemény van, a *Zrínyi második éneke*, melynek fogalmazványai is fennmaradtak. Eddig ez volt az egyetlen forrás, melynek alapján Kölcsey versalkotásának technikájára következtethettünk. (A *Mi fénylik ott* kezdetű műnek csak fogalmazványa maradt meg, nem tudjuk, hogy ez a vers mivé válhatott volna.) Az újonnan előkerült kéziratok között több hasonló jellegű fogalmazvány került elő, melyek alapján már óvatos következtetésekre lehet kísérletet tenni Kölcsey alkotói módszereit illetően. Ebből a szempontból különös figyelmet érdemel a *Remény, emlékezet*, az *Intés*, az *Éji temetés* és némiképp a *Jennyhez II.* kézírata.

A kezdő Kölcsey Kazinczy költői iskolájába járt, az ő klasszicizáló fegyelme, illetve az ennek megfelelő alkotási mód határozta meg hosszú ideig műveit. Erről elég korán, egy 1808. augusztus 30-án kapott levélben oktatta ki őt az áhítattal

¹ FRIED István, *Kölcsey Ferenc ismeretlen versei*. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1979. 4. sz. 25–36.

² KÖLCSEY Ferenc, „*Mi az élet tűzfolyása?*” Közread. KERÉNYI Ferenc. Bp., 1981. Petőfi Irodalmi Múzeum, 66.

tisztelt Mester. A javítások, törlések jelentőségét bizonyítva egy angol szerzöt idézett, aki szerint:

„Kezdő Irónak abban áll a' legfőbb mestersége,
ha sokat tud törölni a' maga írásán.”³

Majd a saját példájára hivatkozva írta: „Nekem úgy látszik, hogy az Angolnak igaza volt, 's ha magamat szabad volna például előhoznom, azt vetném mellé, hogy én legalább e' mesterségbe derekasan belé tanultam, mert egész életemben ezt csinálom. Eljön az idő, édes Öcsém Uram, hízelkedem magannak vele, hogy Öcsém Uram meglátja Széphálmot, s akkor mutatni fogom, mint törölgetek.”⁴ „Csak akkor van jól valami munka, mikor már jobb nem lehet” – idézte végül mindehhez Pászthory Sándort, a híres jogászt is. Ez a mentalitás Kölcseyben is kialakult, hiszen a tisztázásban fennmaradt verskéziratainak jelentős részén találhatók kisebb-nagyobb javítások, betoldások. De magáról az alkotás folyamatáról, nehézségeiről Kölcseyt illetően alig tudunk valamit. Voltaképpen csak a némileg (ön)ironikusnak tűnő versre, a *Panaszra* (eredeti címén *Költői panaszra*) hivatkozhatunk:

„Jaj nekem, s jaj annak, aki engem
Verset írni búmra megtanított,
Aki fáklját gyújta képzetimnek,
S lány szivembe fúvált gerjedelmet,
A kegyetlen!”

Hivatkozhatunk még, a nem tudjuk milyen mértékig, de a végül soha el nem készült, id. Wesselényi Miklós báró halálára írt emlékversre, melyről Kazinczynak 1810. május 6-án kelt levelében számolt be: „Wesselényi halálára tegnap előtt harmadikszor kezdettem írni. Ugy vélem, hogy csak ezzel az utóbbival fogok maradni, mihelytt készen leszek vele, el fogom küldeni Édes Uram Bátyámnak. Én Ráday' manierjában írok, mellynek nehezségét soha úgy, mint most, nem érzettem, bár csak közönséges Reimokkal írjanak is többnyire.”⁵ A Kazinczy köréhez tartozó kortárs költők közül Berzsenyiről tudjuk, hogy nehezen alkotott, legalábbis erről panaszkodott Kazinczynak: „Sok darabjaimmal úgy vesződöm, mint vak Béla azon várával, mellyet a' Ság' tetején akart építeni; a' mit nappal tsinállok, éjjel le romlik. A' legelső ódátam, melly Te hozzád szóll, ismét le rontottam, [...]”⁶ Am a csiszolgatások, javítások gondját (nem tudjuk, milyen mértékű volt ez nála) szívesen megosztotta Kazinczyval, legalábbis erre utal két elküldendő versével kapcsolatos megjegyzése: „El küldöm azokat néked mihelyt időm lesz a' le tisztázásra, hogy azokat lásd és meggyaluld, minek előtte sajtó alá kerülnének.”⁷

A nem túlságosan határozott Szemere Pál alkotói gondjairól annyit tudunk, amennyit erről Kazinczynak ír, s az inkább az önbizalom hiányáról árulkodik: „Osztán én nem érzem magamban azt a' lebedige Füllét, mint Lessing mondja a' Dramaturgiájának végén magáról. A' Pfeffel' Recensense három osztályt tett a' Poeták közt. Az első, kik magoktól mutathatnak szépet és nagyot, a' második

³ Kazinczy levele Kölcseynek, 1808. aug. 19. *KazLev* VI/36.

⁴ Uo.

⁵ *KazLev* VII/435.

⁶ Berzsenyi levele Kazinczynak 1809. nov. 25. *KazLev* VII/87.

⁷ Uo.

osztálybeliek azok, kik Példák és Theoria után képzik magokat, az utólsók a 'kik Dichterlingek. Én temérdek munkával tudok csak keveset is producálni, 's midőn ezt vallom, nem pirúlok, mert a'ki ezt érzi magában, lehet reménye, hogy a' második osztályban *valamikor* helyet foglaland.'"⁸ Később is azzal az indokkal utasítja vissza Kazinczy kérését az id. Wesselényi Miklós halálára írandó költeményre vonatkozóan, hogy „Szörnyű munkába kerül énnekem eggy darab időtől olta minden műv. Úgy vagyok, mint a *rossz dajkák* kezében rossz testálláshoz szokott gyermek, midőn Tánczmester' kezére jut. A'mit jól csinálnék, az is affectalt és feszes.”⁹ De ha végül mégis elkészül tőle valami, újabb kételyek gyötrik, melyekre csak Széphalomtól vár feloldást. Így történt *A boldog pár* című szonettjével is (melyet – már tudjuk – Kölcsey fordított németre). Ezt a következő megjegyzések kíséretében küldte el Kazinczynak: „Van e ezen Sonettben Gefühl? Van e Phantasie? Mellyik szót, mellyik phrasist kívánná Édes Uram Bátyám másképen? És miképen? Ha ezen kérdéseimre Édes Uram Bátyám felelni méltóztatik, úgy elhiszem, hogy a' Sonett Széphalmon javallást nyert, javallást annyiban hogy legalább méltó arra hogy *megjobbításék*, 's ez Szemerének elég.”¹⁰ Tehát a végső forma, a csiszolások eredménye, a tökély, melyre vágott, csak a Mester áldásával, illetve jóváhagyásával volt elérhető.

Tudjuk, hogy kapcsolatuk kezdetén Kölcsey is Kazinczytól várta a megerősítés, a hitelesítés döntő szavát,¹¹ s nemcsak egy versre, hanem volt amikor egész költői mivoltára vonatkozóan is.¹² Kazinczyval való kapcsolatára nem az irodalmi barátság, hanem inkább a mester-tanítvány viszony volt jellemző.¹³ Ez a viszony Kölcsey szemében később megváltozott, a tanítvány szinte észrevétlenül partnerré vált. 1814 után már nem küldött verseket Széphalomra (az utolsó kettőt is inkább levélbetétként, tájékoztatás gyanánt, mintsem véleménykérés céljából), s 1817 júniusa, az ún. lasztóci levelek megírását követően személyes kapcsolatuk is lazább lett, s hosszabb hallgatás után – ha nem is a régi intenzitással – de 1825–1831-től (néhány levél tanúsága szerint) mégis folytatódott.¹⁴ Ám az eltávolodás, a saját költői út, az önállás ellenére/mellett úgy látszik megmaradt a Kazinczy által bepótlált műgond szelleme. Legalábbis a kéziratokon a tisztázás utáni gyakori javítások erre utalnak. Ez azonban az alkotásnak (Kazinczy felfogásának megfelelő) talán soha le nem záruló, végső szakasza. Keveset tudunk, mert kevés adatunk volt rá, az alkotás kezdeti szakaszáról, az első kidolgozásról, hiszen Kölcsey korai fogalmazványait (feltehetően az első tisztázát után) gondosan megsemmisítette. Ezért különösen becsesek az újonnan előkerült kéziratok. Ezek a költői alkotófo-

⁸ Szemere levele Kazinczynak, 1810. január 18. *KazLev* VII/209.

⁹ Szemere levele Kazinczynak, 1810. máj. 6. *KazLev* VII/436.

¹⁰ Szemere levele Kazinczynak 1812. júl. 15. *KazLev* X/39.

¹¹ „Én legnagyobb szerencsém közt számlálom, hogy Sonettom a' Tekintetes Ur kedvét meg nyerhette, hibáim' felfedeztetésén csak örülök, [...]” (Kölcsey levele Kazinczynak 1809. jún. 3. *KazLev* VI/402.)

¹² „Ha valaki nékem azt mondaná, »hagyj fel a poésissel«, nem írnék többet a' javaslo trucczára Racinként.” (Kölcsey levele Kazinczynak, 1808. aug. 31. *KazLev* VI/62.)

¹³ Kazinczy szerepéről és tekintélyéről l. még a Toldy és Kazinczy kapcsolatát tárgyaló tanulmányt: DAVIDHÁZI Péter, „*Iszonyodnám enmagam előtt*”. Holmi, 1995. 4. 513–525.; 5. 350–365.

¹⁴ 1825. május 18-án küldött Kölcsey hosszú hallgatás után levelet Kazinczynak (BUSA Margit, *Kazinczy Ferenc levelezésének számlálásáról*. ItK 1992. 515.), 1831. februári akadémiai ülésen találkoztak ismét, egy fedél alatt laktak Bártfayéknál (*KazLev* XXI/474.), s közösen írtak levelet Szemere Pálnak (*KazLev* XXI/466–467.), majd ezt a találkozást több Kazinczy-levél követte.

lyamat olyan állapotát dokumentálják, milyenre a *Zrínyi második énekének* kéziratán kívül eddig nem volt adatunk.

A fennmaradt vázlatok, fogalmazványok mindegyikénél felismerhető közös jellemző az első sor, sorok vagy szakasz, a „felütés”, a kiindulás (viszonylagos) kidolgozottsága, majd egy vázlat- vagy gondolatmenetszerű, néha sietős kézzel papírra vetett versszerkezet (*Mi fénylik ott...*, *Remény, emlékezet, Zrínyi második éneke I–III.*), esetleg kész vers (*A szenvedő, Intés*), ahol a végleges változatig jelzők, szavak, szószerkezetek, sorok, szakaszok keletkeznek, alakulnak, cserélődnek, de már többé-kevésbé az alkotás első, döntő pillanatában létrejött struktúrájának megfelelően. Ennek az alkotói folyamatnak első szakaszában megrekedt állapotot rögzíti a *Mi fénylik ott...* kézírata, s legteljesebben ezt a folyamatot a *Zrínyi második énekének* kézírata dokumentálja.¹⁵ Ennél az utóbbinál az első sor a következő fokozatokon keresztül alakult, kapta a végső formáját:

1. Te lásd meg Isten szép hazámat!
2. Te lásd meg Isten szenvedő hazámat,
3. Te lásd meg, ó Sors, szenvedő hazámat.

Az újonnan előkerült kéziratok között a *Remény, emlékezet* című költeményé viszont jó példa arra a közties állapotra, mikor a strukturálisan szinte kész versből csak néhány szó, szószerkezet, sor vagy egy szakasz hiányzik, de ez a töredékes forma implikálja már a végleges változatot:

1. Éltünk rögzös határain Két Genius vezet, 'S ha felleg — jain,
Nyújt mindegyik kezét – De bár tekint biztatva rád, Vigasztalást egyik sem ád Remény 's emlékezet. –
2. Emlékezet – – – – mult jó után epeszt, Múlt kinban újolag senyveszt
3. Kéklő lepelben messze jár Előtted a' Remény; Magához int, de meg nem vár, Tovább tovább lengvén, 'S míg lepkeszárnyát kergeted Lezúg híjában életed, 'S állasz pályád' szélén.
4. Jelenvaló.

Ha megnézzük a befejezett, véglegessé vált szöveget, ez igazolni látszik előbbi feltevésünket:

„Éltünk' rögzös határain
Két Génius vezet,
'S felleg borúlván útain
Nyújt mindegyik kezét;
De bár tekint biztatva rád,
Vigasztalást egyik sem ád:
Remény 's Emlékezet.

¹⁵ SZAUDER Mária, Kölcsey Ferenc: *Zrínyi második éneke*. ItK 1981. 102–105. (több helyütt pontatlan olvasattal).

Emlékezet lebegteti
Szárnyát a' múlt felett,
'S bús képzetekben rengeti
Borongó kebeled'.
Múlt kedv után titkon epeszt,
Múlt kín között ismét senyveszt,
'S lelkedre hoz telet.

Kéklő lepelben messze jár
Előtted a' Remény;
Magához int, de meg nem vár
Tovább tovább lengvén.
'S míg lepkeszárnyát kergeted
Lezúg hijában életed,
'S állasz pályád' szélén.

Roszat ne félj, 's ne kívánj jót
Múlt és jövő közül;
Öleld-meg a' jelenvalót,
Melly játszik és örül.
'S bár ködbe néha burkozik,
De színe gyorsan változik,
Ajkán mosolygás ül."

Valószínű, hogy az első sor vagy szakasz, az indítás elfogadható formába hozásának kényszere erős lehetett, annyira, hogy anélkül a folytatás sem sikerült, legalábbis erre utal *A szenvedő* kézírata, ahol kétszeri próbálkozás, változat után született meg a végleges szöveg, majd utána kevés törléssel a teljes vers:

<Szelid halom, Te zöl>
<Szelíd halom, 's te zöldellő berek [?]>
<Te csergedő víz fáimnak alkonyában;>
Szelíd halom, 's te zöldellő berek,
'S Te csergedő víz fáim' alkonyában,
<Aranykorom'> [f.í.: Aranykorom'] hol éltem hajdanában,
Ah, lelkem ismét <..... szendereg>

Szelíd halom, 's te zöldellő berek,
'S Te csergedő víz tölgyeim' alkonyában,
<'S> Szent ál<om> [f.í.: mokat] <mellyek> [f.í.: holl]
éltem hajdanában,
<Ah, lelkem ismét ..... szendereg[?]>¹⁶

¹⁶ A < > zárójelben az áthúzott, olvashatatlaná tett szavak, sorok találhatóak, a [ ] zárójelben a szövegközlésre vonatkozó megjegyzések vannak, itt: fölé írva.

E kísérletek alatt olvasható a végső variáns, melyből itt csak az első versszakot idézzük:

„Szelíd halom, 's te zöldellő berek,
Te csergedő víz tölgyeim' alkonyában,
Aranykor, mellynek éltem' hajdanában,
Szent álom, míllyet Érosz szendereg!”

Érdemes lenne esetenként az alkotás következő (azon) szakaszát is megvizsgálni, mely az első, többnyire vázlatos formától a javításokon, törléseken, kiegészítéseken keresztül a végleges változathoz vezet, de ezuttal csak az alkotófolyamat egy általánosabbnak látszó sajátosságára szeretnénk volna felhívni a figyelmet.

A többi kézirat szövegváltozatainak elemzése (melyre a készülő kritikai kiadás anyaga bőven nyújt lehetőséget) valószínűleg nem fogja megváltoztatni, legfeljebb árnyalni azt a képet, melyet Kölcsey alkotói módszeréről feltételeztünk. Az talán e rövid ismertetés után mindenképpen bizonyítottnak látszik, hogy ez az újonnan fellelt kéziratgyűjtes többet jelent, mint pusztán az eddig ismert versszövegek pontosabb, megbízhatóbb kézirati fedezetét.